

Кримінальне право

УДК 343.23

Маслова Олена Олегівна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права №1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Маслова Елена Олеговна

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры уголовного права №1

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Maslova Olena

Candidate of Legal Sciences,

Assistant of the Department of Criminal Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8907-6172

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВІДМІННОСТІ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК
ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ
ВЗАИМОСВЯЗЬ И РАЗЛИЧИЯ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ
ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ СОСТАВА УГОЛОВНОГО
ПРАВОНАРУШЕНИЯ
RELATIONSHIP AND DIFFERENCES OF OPTIONAL SIGNS OF THE
OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку обстановки вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Традиційно обстановку вчинення кримінального

правопорушення відносять до факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це системне утворення, яке включає в себе низку елементів, які й надають їй якісної визначеності. Будь-яка конкретна обстановка є певною структурою з непостійним числом елементів, що її утворюють. Всі елементи обстановки знаходяться у тісній взаємодії між собою, що й призводить до виникнення тієї чи іншої обстановки. Зазначено, що місце і час у характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати як окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і складовими елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними. Визначається взаємозв'язок обстановки вчинення кримінального правопорушення з такою факультативною ознакою об'єктивної сторони як спосіб вчинення кримінального правопорушення, адже не рідко спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення виступає ознакою основного чи кваліфікованого складів кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення впливає на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки кримінально-протиправного посягання. Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення обумовлює характер суспільно небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Можливість суспільно небезпечного діяння спричинити шкоду залежить не лише від самого діяння, але й від обстановки, у якій воно здійснюється, яка у свою чергу обумовлює вибір суб'єктом засобу або знаряддя вчинення такого діяння за відповідних умов. У

конкретному випадку поєднання обстановки та засобу або знаряддя вчинення кримінального правопорушення, забезпечує якісно новий рівень суспільної небезпечності.

Ключові слова: обстановка вчинення кримінального правопорушення, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, факультативні ознаки об'єктивної сторони.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню взаємозв'язку обстановки совершения кримінального правонарушения с другими факультативными признаками объективной стороны состава кримінального правонарушения. Традиционно обстановку совершения уголовного правонарушения относят к факультативным признакам объективной стороны состава уголовного правонарушения. Обстановка совершения уголовного правонарушения - это системное образование, включающее в себя ряд элементов, которые и придают ей качественной определенности. Любая конкретная обстановка является определенной структурой с непостоянным числом элементов, ее образующих. Все элементы обстановки находятся в тесном взаимодействии между собой, что и приводит к возникновению той или иной обстановке. Отмечено, что место и время в характеристике факта совершения уголовного правонарушения могут выступать как отдельными, самостоятельными признаками объективной стороны состава уголовного правонарушения, так и составными элементами обстановки совершения уголовного правонарушения, поскольку условия, которые образуют обстановку, должны быть территориально и во времени определенными. Определяется взаимосвязь обстановки совершения уголовного правонарушения с таким факультативным признаком объективной стороны как способ совершения уголовного правонарушения, ведь не редко способ совершения уголовного

правонарушения наряду с обстановкой совершения уголовного правонарушения выступает признаком основного или квалифицированного составов уголовных правонарушений. Обстановка совершения уголовного правонарушения влияет на выбор определенного способа совершения уголовного правонарушения, тем самым определяя наличие и степень общественной опасности уголовно-противоправного посягательства. Обстановка совершения уголовного правонарушения как определенная среда, внешнее окружение обуславливает характер общественно опасного деяния и средства или орудия его совершения. Возможность общественно опасного деяния причинить вред зависит не только от самого деяния, но и от обстановки, в которой оно осуществляется, которая в свою очередь обуславливает выбор субъектом средства или орудия совершения такого деяния при соответствующих условиях. В конкретном случае сочетание обстановки и средства или орудия совершения уголовного правонарушения обеспечивает качественно новый уровень общественной опасности.

Ключевые слова: *обстановка совершения уголовного правонарушения, объективная сторона состава уголовного правонарушения, факультативные признаки объективной стороны.*

Summary. *The article is sanctified to research of intercommunication of situation of feasance of criminal offence with other optional signs of objective side of composition of criminal offence. Traditionally, the situation of committing a criminal offence is attributed to the optional features of the objective side of the criminal offence. The situation of committing a criminal offence is a systemic formation, which includes a number of elements that give it a qualitative definition. Any specific situation is a certain structure with a variable number of elements that make it up. All elements of the situation are in*

close interaction with each other, which leads to the emergence of a particular situation. It is marked the place and time in the description of the fact of committing a criminal offense can be both separate, independent features of the objective side of the criminal offense, and components of the situation of committing a criminal offense, as the conditions that create the situation must be territorially and temporally defined. Influence relationship between the situation of a criminal offense with such an optional feature of the objective party as a way of committing a criminal offense, because often the way of committing a criminal offense along with the situation of committing a criminal offense is a sign of basic or qualified criminal offense. The situation of committing a criminal offense affects the choice of a particular method of committing a criminal offense, thereby determining the presence and degree of public danger of criminal encroachment. The situation of committing a criminal offense as a certain environment, the external environment determines the nature of a socially dangerous act and the means and tools of its commission. The possibility of a socially dangerous act causing harm depends not only on the act itself, but also on the situation in which it is carried out, which in turn determines the subject's choice of means or tools to commit such an act under appropriate conditions. In a particular case, the combination of the situation and the means or tools of committing a criminal offense, provides a qualitatively new level of public danger.

Key words: *the situation of committing a criminal offense, the objective side of the criminal offense, the optional signs of an objective side.*

Постановка проблеми. У науковій літературі висловлюється позиція щодо поділу ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення на самостійні та похідні. Так, на думку окремих вчених, спосіб та знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення є показниками суспільно небезпечного діяння і є похідними щодо нього.

Тоді як місце та час вчинення кримінального правопорушення є показниками (похідними) від обстановки вчинення кримінального правопорушення [1, с. 64; 2, с. 22].

Дискусійною видається думка про те, що окремі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не мають самостійного значення, оскільки в такому разі виникає питання щодо доцільності їх виділення та встановлення. Наведений підхід, скоріш за все, підтверджує тісний взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємовпливовість як всіх ознак елементів складу кримінального правопорушення, так і ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження проблеми розпочалося із середини ХІХ століття, знайшовши відображення у працях А. Г. Васидіаді [17], Г. О. Крігера [15], В. М. Кудрявцева [2], А. Ш. Курбанова [19], М. І. Панова [4], М. Ш. Шайдаєва [8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження питання про співвідношення обстановки вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за своїм характером, змістом і законодавчою регламентацією не є однорідними поняттями. Так, якщо час, місце, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення є достатньо визначеними ознаками за своїми характеристиками, то спосіб, а особливо обстановка вчинення кримінального правопорушення, навпаки, є доволі складними та неоднозначними явищами (приміром, безпорадний стан; матеріальна, службова чи інша залежність від винного; небезпечний для життя стан тощо).

Обстановка вчинення кримінального правопорушення як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – це конкретні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення і які суттєво впливають на вчинене діяння, спрямовують у певному розумінні розвиток причинного зв'язку, обумовлюють характер і ступінь тяжкості діяння та суспільно небезпечних наслідків, а тому є невід'ємними ознаками кримінального правопорушення в цілому й окремих його елементів. Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це сукупність визначених в законі чи таких, що слідує зі змісту складу кримінального правопорушення, факторів, які визначають механізм вчинення кримінального правопорушення та створюють середовище, в якому воно вчиняється (середовище, зовнішнє оточення, ситуація, в умовах якої вчиняється кримінальне правопорушення) [2, с. 22].

На мою думку, обстановка вчинення кримінального правопорушення є системним утворенням, що виникає у результаті взаємодії елементів реального світу, людини, матеріальних предметів, природно-кліматичних та інших факторів, кількісні та якісні характеристики яких визначають її основні властивості і зовнішню форму. До складових обстановки відносяться тільки такі елементи, які відображають вплив навколишнього середовища на злочинне посягання. Обстановку вчинення кримінального правопорушення утворює не механічне поєднання елементів, а їх діалектична єдність. Людина, її поведінка, а також відносини з іншими людьми можуть бути елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення. Це може бути поведінка самого винного, поведінка потерпілого, а також взаємовідносини між вказаними особами [3, с.15].

У зв'язку з тим, що конкретні види обстановки вчинення кримінального правопорушення можуть відображатись в кримінальному законі одним словом, вважаємо за необхідне проаналізувати такі поняття як «таємне» та «відкрите», які використовуються, зокрема, в ст. 185

та 186 КК України відповідно, тому що в них міститься вказівка і на обстановку вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз наукової літератури свідчить, що традиційно цими поняттями визначають певні способи вчинення кримінальних правопорушень проти власності і проводиться відмежування крадіжки від грабежу. Це породжує необхідність дослідження питання про співвідношення способу і обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Розуміння способу вчинення кримінального правопорушення до теперішнього часу залишається дискусійним. Основні наукові підходи до розуміння способу, що існують в науці кримінального права детально проаналізовані М. І. Пановим [4, с. 8-11]. Ми виходимо з того, що спосіб вчинення кримінального правопорушення – це сукупність прийомів і методів, засобів, застосування яких, на думку злочинця, є необхідними для досягнення поставлених цілей [2, с. 71]. Спосіб вчинення кримінального правопорушення безпосередньо пов'язаний з поведінкою суб'єкта кримінального правопорушення. М. І. Панов з цього приводу зазначає, що в структурі злочинного посягання спосіб належить безпосередньо суспільно небезпечній дії (бездіяльності), вказує на операційне (динамічне) своєрідне його вчинення [4, с. 16]. Що стосується розуміння змісту таємного та відкритого способу в науці кримінального права, то слід зазначити, що В. О. Владимиров вказує, що об'єктивний критерій таємності викрадання найбільш чітко проглядається там, де крадіжка вчиняється за відсутності всяких очевидців, а об'єктивний критерій визнання викрадання відкритим, включає у себе усвідомлення вчинюваних діянь не тільки особою, якій ввірене майно, але й сторонніми особами, які є очевидцями викрадання [5, с. 98-99]. Така ж позиція відображена в Постанові №10 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини

проти власності» від 6 листопада 2009 року з подальшими змінами. У п.3 вказаної постанови зазначається, що крадіжка (таємне викрадення чужого майна) – це таке викрадення, при здійсненні якого винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого або інших осіб. Грабіж – це відкрите викрадення чужого майна у присутності потерпілого чи інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка, в свою чергу, усвідомлює, що її дії помічені та оцінюються як викрадення. При відмежуванні крадіжки від грабежу належить виходити з направленості умислу винної особи та даних про те, чи усвідомлювали потерпілий чи інші особи характер вчинюваних винним дій. У зв'язку з цим викрадення належить кваліфікувати як крадіжку не лише тоді, коли воно здійснюється за відсутності потерпілого чи інших осіб, а й тоді, коли воно відбувається в їх присутності за умови, що винна особа не знає про це чи вважає, що робить це непомітно для них, а також тоді, коли потерпілий чи інші особи не усвідомлюють (в силу сп'яніння, малолітства тощо) факту протиправного вилучення майна.

З одного боку, спосіб вчинення кримінального правопорушення входить до змісту дії (бездіяльності), а з іншого – таємний чи відкритий спосіб викрадання з об'єктивної сторони визначається залежно від того, присутні чи ні при цьому потерпілий або очевидці.

Одним з елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, як вже зазначалось, є людина, у тому числі потерпілий і очевидці, які виступають зовнішніми обставинами відносно діяння і діяча. Таким чином, поняття «таємне» і «відкрите» в найбільш типових випадках характеризують зовнішні умови, тобто обстановку вчинення даних кримінальних правопорушень. Специфіка крадіжки і грабежу визначається як способом вчинення цих діянь, так і обстановкою, в якій вони вчиняються.

Виваженими видаються судження М. І. Панова, який вказує, що не можна погодитись з тими науковцями, які місце, час, обстановку та інші обставини включають до змісту способу вчинення кримінального правопорушення. Ці обставини тільки детермінують відповідний спосіб злочинного діяння, але не можуть входити до його змісту як складові частини, тому що в протилежному випадку спосіб буде ототожнюватися з усією об'єктивною стороною кримінального правопорушення [4, с. 12-13].

Питання взаємозв'язку обстановки вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поставало у доктрині кримінального права неодноразово, однак остаточно його не вирішено до тепер.

Особливої уваги, заслуговує взаємозв'язок обстановки вчинення кримінального правопорушення з такою факультативною ознакою об'єктивної сторони як спосіб вчинення кримінального правопорушення, адже не рідко спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення виступає ознакою основного чи кваліфікованого складів кримінального правопорушення, впливає на наявність та ступінь суспільної небезпеки тощо. Дослідження вказаної детермінації, на мій погляд, допоможе детальніше зрозуміти механізм злочинного посягання, що саме по собі є надзвичайно важливим для правозастосовної діяльності.

Вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на спосіб вчинення кримінального правопорушення полягає в тому, що обстановка являє собою сукупність певних умов для вчинення кримінального правопорушення. Свого часу В. М. Кудрявцев [2, с. 24] писав про те, що матеріалістичне розуміння злочинності та її причин

свідчить, що ніяке злочинне діяння не може бути вчинене, а вчинене не може призвести до шкідливих наслідків, якщо в реальній дійсності немає для цього належних умов.

Такі умови, можуть бути класифіковані на сприятливі та не сприятливі. Типово особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, намагається створити або використати існуючі сприятливі для вчинення кримінального правопорушення обставини. Сприятлива обстановка може створюватись як самою особою, так і незалежно від її волі.

У першому випадку, як справедливо писав В. І. Курляндський [6, с. 122], обстановка може відігравати роль каталізатора, який здатен прискорити та полегшити вчинення кримінального правопорушення. При серійному вчиненні кримінальних правопорушень, особа, як правило, використовує один відпрацьований спосіб вчинення кримінального правопорушення завдяки підбору аналогічних умов, обстановки, які сприяють його реалізації. Сприятлива обстановка може бути випадково виявленою та свідомо використаною особами, схильними до вчинення кримінальних правопорушень (особи, які мають судимість, морально психічну не стійкість або досвід вчинення кримінальних правопорушень в подібних умовах). У таких випадках, правопорушник обирає такий спосіб вчинення кримінального правопорушення, який забезпечує можливість легко та швидко реалізувати кримінально-протиправний намір в конкретній обстановці.

Що стосується не сприятливої для вчинення кримінального правопорушення обстановки, то вона зазвичай утворюється незалежно від волі особи. Така обстановка певним чином впливає на поведінку особи і корегує її, оскільки вона не сприяє вчиненню кримінального правопорушення, а навпаки, створює перешкоди для реалізації кримінально-протиправного наміру. Спрогнозувати зміну обстановки надзвичайно важко.

Доволі часто обстановка змінюється до початку вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж обстановка змінюється під час вчинення кримінального правопорушення, то необхідно з'ясувати психічне ставлення суб'єкта до обстановки вчинення кримінального правопорушення та відповідного способу вчинення кримінального правопорушення, обумовленого такою обстановкою. Г. Г. Зуйков наводив наступні варіанти психічного ставлення, а саме: суб'єкт правильно сприймає об'єктивну обстановку, але внаслідок самовпевненості, самонадійності чи інших причин нехтує окремими її несприятливими факторами; суб'єкт з ряду причин неправильно чи не повно усвідомлює об'єктивну обстановку, викривлено сприймає її або помиляється в оцінці значення її факторів, в зв'язку з чим спосіб вчинення кримінального правопорушення носить сліди невпевненості або, навпаки, надлишкової самовпевненості [7, с. 116].

Обстановка вчинення кримінального правопорушення впливає на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки кримінально-протиправного посягання. Здатність кримінального правопорушення спричиняти шкоду об'єкту кримінально-правової охорони залежить не лише від способу його вчинення, а й від обстановки вчинення.

У теорії кримінального права фактично існує два підходи до вирішення питання про співвідношення місця, часу і обстановки вчинення кримінального правопорушення. Перший, і він найбільш поширений, полягає в тому, що місце і час вчинення кримінального правопорушення розглядаються як самостійні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Другий підхід відображає примат обстановки вчинення кримінального правопорушення над місцем і часом вчинення кримінального

правопорушення. Отже, обстановка вчинення кримінального правопорушення тлумачиться ширше і включає в себе місце, час та інші умови вчинення кримінального правопорушення. М. Ш. Шайдаєв з цього приводу зазначає, що ці поняття тісно взаємопов'язані та співвідносяться як окреме та загальне. Місце та час є необхідними елементами тому, що обстановка територіально та у часі визначена. Науковець приходять до висновку про те, що місце та час виконують специфічну функцію – є просторово-часовими обмежувачами, за допомогою яких законодавець обмежує обстановку вчинення кримінального правопорушення [8, с. 126].

Для вирішення цього питання по суті необхідно визначитись, що слід розуміти під місцем і часом вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до тлумачного словника місце – це багатозначне слово. Одним з його значень є: простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо; простір земної поверхні, зайнятий, або який може бути зайнятий ким, - чим-небудь; певна площина, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися; певний пункт, площина, призначена для кого-, чого-небудь [9, с. 679].

З філософської точки зору місце є атрибутом простору, тобто невід'ємною його частиною, без якої порядок розташування об'єктів, що однозначно існують у просторі, не може ні існувати, ні мислитися. Місце – це частина простору, центр співвідношення фізичних тіл [10, с. 537].

Кримінально-правовою наукою пропонується визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як факультативної ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення або у контексті тлумачення ст.ст. 6–8 КК України, в яких регламентується дія закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних

правопорушень вчинених на території України та за межами її території. Як зазначає Л. П. Брич, місцем вчинення кримінального правопорушення визнається конкретизована частина простору, з вчиненням (або не вчиненням) в якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність конкретного складу кримінального правопорушення [11, с. 271]. На думку К. В. Юртаєвої, місце вчинення кримінального правопорушення як факультативна ознака об'єктивної сторони – це певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається [12, с. 11].

Слово «час» в українській мові є багатозначним терміном. У тлумачному словнику наводяться такі його значення: 1) сприятливий потрібний момент; 2) одна з основних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття; 3) тривалість існування явищ та предметів, яка вимірюється хвилинами, годинами, місяцями, роками, століттями, тощо. Проміжок, відрізок у послідовній зміні років, днів, годин тощо, протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься // Певна пора дня, року і т. ін. [9, с. 1594]. У філософії час – це форма протікання всіх механічних, органічних та психічних процесів, умова можливості руху, зміни, розвитку [10, с. 450].

КК України також використовує поняття «час вчинення кримінального правопорушення». Відповідно до ч.3 ст. 4 КК України часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Окрім того, науковці розглядають час вчинення кримінального правопорушення як самостійну факультативну ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Традиційно під цією ознакою розуміється вказаний в законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено кримінальне правопорушення [13, с. 27].

У кримінально-правовій літературі під часом вчинення кримінального правопорушення розуміють не просто час доби чи пору року, а конкретний період, в який відбувається якась подія [14, с. 186; 15, с. 120].

На думку М. І. Панова, час вчинення кримінального правопорушення - це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється кримінальне правопорушення [16, с. 1018]. Частина 3 ст. 4 КК України пов'язує цей час із вчиненням суспільно-небезпечної дії або бездіяльності, незалежно від факту і часу настання суспільно-небезпечних наслідків цього діяння.

Схожим чином вирішується питання і про місце вчинення кримінального правопорушення. Під місцем вчинення кримінального правопорушення, як правило, розуміють певну ділянку простору, в межах якої протікають які-небудь природні чи соціальні процеси, відбуваються події.

Місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія або інше місце, де здійснюється суспільно-небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) та настають його суспільно-небезпечні-наслідки [16, с. 522].

Місце і час вчинення кримінального правопорушення, пише А. Г. Василяді [17, с. 38], відносяться до елементів обстановки. Однак при цьому вони виконують специфічну функцію – є просторовими і часовими обмежувачами, використовуючи метричні властивості яких, законодавець виділяє, конкретизує, формалізує ті чи інші матеріальні кримінально правові явища, у тому числі - й обстановку вчинення кримінального правопорушення. Необхідність просторово-часової конкретизації обстановки вчинення кримінального правопорушення, може бути обумовлена притаманними їй особливостями, зокрема повсемісністю, без граничності кількісного і якісного складу її

елементів, високим ступенем рухливості стану її структури і, як наслідок, непостійністю її властивостей, що, в свою чергу, ускладнює встановлення відповідних якісних характеристик обстановки.

Таким чином, місце і час в характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і в якості складових елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними.

Саме тому законодавець, виділяючи значущий у кримінально-правовому відношенні аспект обстановки вчинення кримінального правопорушення, використовує різні способи її формалізації і, безумовно, з використанням таких категорій як місце і час.

Свідченням цього є використана законодавцем в ст.429 КК України формула: «поле бою під час бою». Не викликає сумніву, що кримінальна відповідальність встановлена не за самовільне залишення чого-небудь взагалі, а за самовільне залишення поля бою. І не будь-коли (до чи після), а лише під час бою. Тим самим підкреслюється, що суспільна небезпечність цього діяння проявляється не всюди і не завжди, а лише в такій обстановці. Схоже значення просторово-часових меж проявляється і в інших нормах. Виходячи з такого розуміння місця і часу вчинення кримінального правопорушення і тієї функції, яку вони виконують стосовно обстановки, видається, що істотні підстави розглядати обстановку в широкому і вузькому сенсі відсутні.

Цікавою з цього приводу видається думка Д. Г. Зарян [18, с. 111], який через нероздільність місця і часу вчинення правопорушення пропонує ввести до юридичної науки нове поняття – «просторово-часова

характеристика правопорушення», яке об'єднувало б поняття місця і часу вчинення правопорушення.

У свою чергу, А. Ш. Курбанов [19, с. 62] з метою уточнення змісту термінів, що визначають факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і включаються до кримінально-правової норми, умов простору і часу, які існують в момент вчинення кримінального правопорушення визначити єдиним терміном – «обстановка», при цьому виділити три її різновиди: а) обстановку місця; б) обстановку часу; в) обстановку використовуваних умов.

Не дослідженим питанням у кримінально-правовій доктрині на сьогодні залишається проблеми чи міститься взаємозв'язок між обстановкою та знаряддями і засобами вчинення кримінального правопорушення та який вплив, взаємообумовленість між ними існує?

Знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення у чинному КК України законодавець не передбачає як привілейовані ознаки складів кримінального правопорушення. Тобто можна стверджувати, що засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, в тому числі й істотно його підвищують. Водночас, обстановка вчинення кримінального правопорушення розглядається законодавцем і як привілейована ознака складу конкретних кримінальних правопорушень (приміром, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони ст.118 КК України тощо), тобто вона не лише підвищує, але й зменшує ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) кримінального правопорушення. Крім того, обстановка вчинення кримінального правопорушення може впливати на призначення покарання або як обставина, що його пом'якшує (пункти 5-8 ч.1 ст.66 КК України), або як обставина, що його обтяжує (пункти 4, 6, 8, 11 ч.1 ст.67 КК України).

Ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення також можна поділити на ті, що характеризують: а) зміст вчинення кримінального правопорушення (суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок, спосіб, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення) та б) умови його вчинення (місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення). Ця теза підтверджує, що обстановка, як певна умова вчинення кримінального правопорушення, обумовлює його зміст, тобто впливає на обрання суб'єктом кримінального правопорушення знарядь та/або засобів вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення є зовнішнім, об'єктивним фактором щодо кримінального правопорушення, яка існує, розвивається, змінюється за власними законами, які не залежать від волі суб'єкта кримінального правопорушення. Знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення – це речі та процеси, опосередковані діянням суб'єкта кримінального правопорушення, залучені до нього, виготовлені, пристосовані тощо. Конкретні умови об'єктивної дійсності у своєму бутті не є обстановкою вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому розумінні, як і відповідна річ матеріального світу сама по собі не є засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, такими характеристиками її наділяє суб'єкт кримінального правопорушення, використовуючи для його вчинення, співвідносячи властивості конкретної речі матеріального світу з можливістю досягнення злочинного результату за певних об'єктивних умов. Поза мети та результату діяння об'єктивні умови не можуть бути обстановкою вчинення кримінального правопорушення, як і річ матеріального світу не може бути засобом або знаряддям його вчинення.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення, обумовлює характер суспільно

небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Можливість суспільно небезпечного діяння спричинити шкоду залежить не лише від самого діяння, але й від обстановки, у якій воно здійснюється, яка у свою чергу обумовлює вибір суб'єктом засобу або знаряддя вчинення такого діяння за відповідних умов (обстановки). Наприклад, застосування вогнепальної зброї для опору начальникові в умовах воєнного стану і застосування вогнепальної зброї для захисту від нападу озброєної особи має різне кримінально-правове значення. Якщо перше поєднання засобів та обстановки вчинення кримінального правопорушення є суспільно небезпечним, є кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 4 ст. 404 КК України, то поєднання обстановки та засобів вчинення кримінального правопорушення у другому випадку свідчить про наявність спеціального виду необхідної оборони, тобто обставини, що виключає злочинність діяння (ч. 5 ст. 36 КК України).

Водночас у конкретному випадку поєднання обстановки та засобу або знаряддя вчинення кримінального правопорушення ще з більшим ступенем підвищують тяжкість кримінального правопорушення, забезпечує якісно новий рівень суспільної небезпечності. Приміром, застосування зброї є кваліфікуючою ознакою опору начальникові, ч.2 ст. 404 КК України, а застосування зброї для опору начальникові в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці перетворює кримінальне правопорушення у склад з особливо кваліфікуючою ознакою ч.4 ст. 404 КК України.

У конкретному випадку обстановка вчинення кримінального правопорушення може вказувати на: а) умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення, або б) умови чи стан, в якому перебуває потерпілий [20, с. 111-113].

Якщо обстановка вказує на умови, в яких вчиняється діяння і настають суспільно небезпечні наслідки наприклад, вчинення військового кримінального правопорушення в бойовій обстановці ч.4 ст.402, ч.3 ст. 403, ч.4 ст.404 КК України тощо, то вона обумовлює вибір суб'єктом конкретного засобу чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Якщо ж обстановка вказує на умови чи стан, в якому перебуває потерпілий, зокрема: залишення в небезпеці ст.135 КК України, ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані ст.136 КК України, погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок ст.350 КК України то, за загальним правилом, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення не мають кримінально-правового значення.

У разі, якщо обстановка вчинення кримінального правопорушення та знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення не передбачені як обов'язкові, кваліфікуючі або привілейовані ознаки складу конкретного кримінального правопорушення, тим не менш вони потребують встановлення та доведення у кримінальному провадженні, оскільки, по-перше, вони можуть враховуватися при призначенні покарання як обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, по-друге, їх встановлення доводить подію кримінального правопорушення.

Доцільно звернути увагу на важливе доказове значення обстановки вчинення кримінального правопорушення та засобів і знарядь його вчинення, оскільки обстановка, що характеризує в тому числі й подію кримінального правопорушення, а також засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення відносяться до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Так, відповідно до пунктів 1 та 6 ч.1 ст.91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та

інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також предмети підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що:

1) Спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення може виступати ознакою основного чи кваліфікованого складів злочину, впливає на наявність та ступінь суспільної небезпеки тощо. Вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на спосіб вчинення кримінального правопорушення полягає в тому, що обстановка являє собою сукупність певних умов для вчинення кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення може впливати на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання.

2) Місце та час виконують специфічну функцію – є просторово-часовими обмежувачами, за допомогою яких законодавець обмежує обстановку вчинення кримінального правопорушення. Місце і час в характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і в якості складових елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними.

3) Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення, обумовлює характер суспільно небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Конкретні

умови об'єктивної дійсності у своєму бутті не є обстановкою вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому розумінні, як і відповідна річ матеріального світу сама по собі не є засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, такими характеристиками її наділяє суб'єкт кримінального правопорушення, використовуючи для його вчинення, співвідносячи властивості конкретної речі матеріального світу з можливістю досягнення кримінально-протиправного результату за певних об'єктивних умов. Поза мети та результату діяння об'єктивні умови не можуть бути обстановкою вчинення кримінального правопорушення, як і річ матеріального світу не може бути засобом або знаряддям його вчинення.

Література

1. Благоев Е.В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях: курс лекций. М.: Юрлитинформ, 2012. 344 с.
2. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.
3. Маслова О.О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину. Автореф. дис. к.ю.н., Харків. 2019. 20 с.
4. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Харьков, 1984. 111 с.
5. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. М.: Юрид. лит., 1986. 224 с.
6. Курляндский В.И. К вопросу об изучении причин и условий, способствующих совершению преступлений // Труды ВПА им. Ленина. М., 1957. Вып. 17. С. 120-125.
7. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1970. 305 с.

8. Шайдаев М.Ш. Обстановка совершения преступления в зоне вооруженного конфликта и ее уголовно-правовое значение: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2004. 226 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. обществ.-науч. Фонд. М.: Мысль, 2010. Т. 2. Е-М. 634 с.
11. Брич Л.П. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежування їх від складів інших правопорушень // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2011. Вип. 52. С. 267-281.
12. Юртаєва К.В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 21 с.
13. Василенко В. Д. Поняття часу вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину: порівняльний аналіз // Судова апеляція. 2015. № 1 (38). С. 25-30.
14. Беляев Н.А., Галиакбаров Р.Р., Грабовская Н.П., Ковалев М.И. и др. Советское уголовное право. Общая часть: ученик / под ред.: Н.А. Беляев, М.И. Ковалев. М.: Юрид. лит., 1977. 544 с.
15. Советское уголовное право. Общая часть: учеб. для студ. вузов / под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Изд-во МГУ, 1988. 368 с.
16. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т України ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

17. Василяди А.Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1988. 199 с.
18. Зарян Д.Г. Объективная сторона правонарушения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тольятти, 2006. 192 с.
19. Курбанов А.Ш. Уголовно-правовая характеристика обстановки совершения преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2011. 182 с.
20. Тельпіс М.В. Кримінально-правова характеристика знярядь та засобів вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 173 с.

References

1. Blaghov E.V. Obshhaja chastj ugholovnogho prava v 20 lekcyjakh: kurs lekcyj. M.: Jurlytynform, 2012. 344 s.
2. Kudryavtsev V.N. Obektivnaya storona prestupleniya / V.N. Kudryavtsev. M.: Gosyurizdat, 1960. 244 s.
3. Maslova O.O. Kryminaljno-pravova kharakterystyka obstanovky vchynennja zlochynu. Avtoref. dys. k.ju.n., Kharkiv. 2019. 20 s.
4. Panov N. I. Ugolovno-pravovoe znachenie sposoba soversheniya prestupleniya. Kharkov, 1984. 111 s.
5. Vladimirov V.A., Lyapunov Yu.I. Otvetstvennost za koristnye posyagatelstva na sotsialisticheskuyu sobstvennost. M.: Yurid. lit., 1986. 224 s.
6. Kurlyandskiy V.I. K voprosu ob izuchenii prichin i rusloviy, sposobstvuyushchikh soversheniyu pre stupleniy // Trudy VPA im. Lenina. M., 1957. Vyp. 17. S. 120-125.
7. Zuykov G.G. Kriminalisticheskoe uchenie o sposobe soversheniya prestupleniya: dis. ...d-ra yurid. nauk: 12.00.09. M., 1970. 305 s.

8. Shaydaev M.Sh. Obstanovka soversheniya prestupleniya v zone vooruzhennogo konflikta i ee ugovovno-pravovoe znachenie: dis. ...kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 2004. 226 s.
9. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy (z dod. i dopov.) / uklad. i gholov. red. V.T. Busel. Kyjiv; Irpinj: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
10. Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. / In-t filosofii RAN, Nats. obshchestv.-nauch. Fond. M.: Mysl, 2010. T. 2. Ye-M. 634 s.
11. Brych L.P. Misce vchynnennja zlochynu i jogho znachennja u rozmezhuванні skladiv zlochyniv ta vidmezhuванні jikh vid skladiv inshykh pravoporushenj // Visnyk Ljvivskogo universytetu. Serija «Jurydychna». 2011. Vyp. 52. S. 267-281.
12. Jurtajeva K.V. Misce skojennja zlochyniv mizhnarodnogho kharakteru: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kyjiv, 2010. 21 s.
13. Vasylenko V. D. Ponjattja chasu vchynnennja zlochynu, jak oznaky ob'jektyvnoji storony skladu zlochynu: porivnjalnyj analiz // Sudova apeljacija. 2015. # 1 (38). S. 25-30.
14. Belyaev N.A., Galiakbarov R.R., Grabovskaya N.P., Kovalev M.I. i dr. Sovetskoe ugovovnoe pravo. Obshchaya chast: uchenik / pod red.: N.A. Belyaev, M.I. Kovalev. M.: Yurid. lit., 1977. 544 s.
15. Sovetskoe ugovovnoe pravo. Obshchaya chast: ucheb. dlya stud. vuzov / pod red. G.A. Krigera, N.F. Kuznetsovoy, Yu.M. Tkachevskogo. 2-e izd., dop. i pererab. M.: Izd-vo MGU, 1988. 368 s.
16. Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija: u 20 t. Kharkiv: Pravo, 2016. T. 17: Kryminaljne pravo / redkol.: V.Ja. Tacij (gholova), V.I. Borysov (zast. gholovy) ta in.; Nac. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzh. i prava im. V.M. Korecjkogho NAN Ukrainy, Nac. juryd. un-t Ukrainy im. Jaroslava Mudrogho. 2017. 1064 s.

17. Vasiliadi A.G. Obstanovka soversheniya prestupleniya i ee ugovno-pravovoe znachenie: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 1988. 199 s.
18. Zaryan D.G. Obektivnaya storona pravonarusheniya: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01. Tolyatti, 2006. 192 s.
19. Kurbanov A.Sh. Ugolovno-pravovaya kharakteristika obstanovki soversheniya prestupleniya: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 2011. 182 s.
20. Teljpis M.V. Kryminaljno-pravova kharakterystyka znarjadj ta zasobiv vchynennja zlochynu: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kh., 2019. 173 s.